

Landsbygdsdöden

ANNA SOFIA LUNDGREN
är professor i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, samt anknuten till forskningsprogrammet *Åldrande och livsvillkor*, Umeå universitet. Hon forskar för närvarande om föreställningar kring befolkningens åldrande och betydelser av plats och ruralitet.

Jag har de senaste åren arbetat med ett material som på olika sätt behandlar norrländsk landsbygd, särskilt det västerbottniska inlandet. Materialet har ibland berört det faktum att såväl folk som service flyttar ifrån dessa områden. Då och då återkommer uttryck som relaterar till döden – landsbygdsdöden. Som symbol är döden effektiv, välkänd och välanvänd (McGreevy 1992). Söker man vetenskapliga användningar hittar man genast titlar som *The death and life of great American cities* (Jacobs 1992), *The death of distance* (Cairncross 1997) och *The death of rural England* (Howkins 2003), liksom uttryck som "historiens" eller "subjektets död".

Även om dödens innebörder ständigt är utsatta för förhandlingar och förskjutningar – vilket flera av bidragen i detta nummer av *Kulturella Perspektiv* visar – så får den i symbolisk bemärkelse oftast stå för slutet av något, någots upphörande.

I den här artikeln kommer jag att fokusera vad döden som metafor gör i berättelser om och från norrländsk landsbygd. Den teoretiska utgångspunkten är att metaforer har performativa kapaciteter (Lakoff & Kövecses 1987). Såväl "döden" som "landsbygd" får mening genom att kopplas samman på specifika sätt (Carpentier & Van Brussel 2012).

OUNDEVIKLIG, OBÖNHÖRLIG, SLUTGILTIG

I intervjuerna med personer boende på västerbottniska landsbygden uttrycks en oro för landsbygdsdöden. Döden förekommer ofta i beskrivningarna av vad som komma skall. Överlag används döden som metafor i enlighet med den (i Väst) kanske vanligast förekommande diskursen, den som låter döden markera slut, irreversibi-

litet, oundviklighet och oönskadhet (Carpentier & Van Brussels 2012). Vad innebär slutet?

Jo det kommer dö [...] Ja, det är ju inte det att ängarna bara växer igen lite lagom, det blir ju granskogen. Man kommer inte se ett skit.

[Bygden]... håll' ju på å dö ut och det är bara gammfolket som bor här.

Ja [närmsta samhället] är ju snart dött. Där finns inget... att hämta som man säg'. Inte nåt, snart, knappt affär'n. Ja nå det är väl slutet. Ingen bor... vill ju bo kvar, ja vill och vill, de kan ju inte!

Landsbygdsdöden är här frånvaro av ett levande kulturlandskap, frånvaro av service och välfärd, frånvaro av människor som lever och arbetar på platsen och frånvaro av tro på en framtid.¹ I intervjuerna kommenterade människor ibland den egna bygden som sådan, men även hur den representerades i medierna. Särskilt ett inslag uppmärksammades i flera intervjuer:

Det var ju på tv. Det var ju hur [vår bygd] håller på dö ut. Det var i svartvitt, tror jag. Eländigt var det. Järnvägen hade vuxit igen med ris. Det var ju en bild som var enormt hemsk. Och fönstret var spikat igen.

Det fanns också en tv-serie där man såg en ensam människa, svart figur stå på rälsen. Och så var det alldeles gräsligt och eländigt och jag höll nästan på att gå i tårar [...]

– De kunde ha visat Vindelälven!

– Javisst, naturligtvis! Men just det där svepet över just det där huset.

Det var en bild av ett "glesbygd noir" (Svensson 2012), ett slags svart poesi (Ristilammi 1994), som framtonat i reportaget: tomt, övergivet, eftersatt, eländigt. Just sådana saker som nog kan underlätta för ett användande av döden som

metafor. Informanterna reagerar också med starka känslor. Det samhälle som tonade fram i representationen uppfattades som eländigt, hemskt och gräsligt, och de reagerar bland annat genom att "hålla på att gå i tårar". Informanterna var kritiska till inslaget. I stället för det gamla huset med igensatta fönster och den ensamma mannen på det igenvuxna spåret ville de representeras med mer positivt laddade bilder. Att använda döden som metafor tycktes vara en fråga om äganderätt. Informanterna tillskrev sig själva rätten att kalla bygden döende, men reagerade starkt när andra gjorde det. De upprepade också medierepresentationers betydelse i kampen om att locka inflyttare.

VILLKORAD LANDSBYGD

I beskrivningarna av den obevekliga landsbygdsdöden smyger sig emellertid villkor in. Landsbygden kommer att dö, *om inte...*

Men blir det ingen ändring, ja då dör vi, det gör vi. Det kan inte leva på intet. Det är förskräckligt och orätmätigt, men då är det slutet på sagan [...] om landsbygden.

Men det viktigaste är ju att det blir ändring i politiken. Annars dör vi ut; då dör bygden ut. Det är så sant som det är sagt.

I citaten ovan berättas landsbygden som en resa mot en framtida död *om inte något görs*. Det fanns också exempel på mer positivt laddade förhållningssätt där framtiden beskrevs som ljusare. I stället för att beskriva landsbygden som "döende, om inte..." beskrivs den som "levande, om inte...". Ett exempel ges i en krönika om byskolornas framtid i *Västerbottens-Kuriren*:

Att bevara dem signalerar till omvärlden: vi tror på framtiden, vi har inte gett upp, vi inväntar inte det bittra slutet när bygden dör ut och någon sista kvarlevande släcker lampan [...] En by med en nedgången, uppenbart övergiven skola, däremot, kommer inte att få någon ungdomsbo att söka ett hus i närheten när andra byar fortfarande har sina skolor kvar (Nordebo 2009).

Genom att peka ut vissa omständigheter som *hinder* för den optimistiska fantasin kan fantasin som sådan leva vidare, trots att verkligheten inte alltid tycks spegla den. Hindret kan i den bemärkelsen fungera som en förklaring till sakernas tillstånd (Glynos & Howarth 2007). Det hjälper till att stabilisera mening kring vad landsbygden är. I citatet ovan är det byskolorna som lyfts fram som avgörande. Eftersatta skolor är vad som hindrar realiseringen av en välmående landsbygd. Ytterst förläggs ansvaret för undanröjandet av sådana hinder på "politiken" eller "ekonomin", vilka ibland också kunde benämnas som hinder i egen rätt.

"LEVA" OCH "HÅLLAS VID LIV"

Det är inte ovanligt att människor undviker att tala explicit om döden. Som beskrivs i inledningen till detta nummer finns en stor kreativitet i sätten att "låta bli" att säga att någon dött. Ofta används hellre inverterade negationer som "livets upphörande" än uttryck som "dödens infinnande" (Luper 2009:41 ff). "Livet" är i sig en välanvänd metafor. Den sedan slutet av 1980-talet kända devisen "Hela Sverige ska leva" bygger på en sådan livsmetafor.² Det gör också informanternas återkommande tal om att undvika döden genom att hålla bygder "vid liv". Uttrycket antyder att liv är något som måste underhållas aktivt, att hålla något vid liv kräver

aktiva åtgärder. Alternativet är bygdens död, i alla fall om man ser till metaforernas logik. Paradoxalt nog menar många att just livsuppehållande praktiker är det första tecknet på den oundgängliga döden, som i följande landsbygdstaggade tweet:

Man vet att en ort är dödsdömd när den börjar satsa på turister, genuinitet och dyras slogans #svpol #landsbygd (Twitter @nteberg, 29 december 2012).³

Användandet av metaforerna liv/död bidrar i flera fall till den kulturella konstruktionen av de omtalade bygderna som beroende. Som kulturlandskap (med betoning på de öppna landskapen) är de ju såklart beroende av ett visst arbete, och vid flera tillfällen intog informanterna själva en aktiv position. De menade att det var de boende i bygderna som måste agera. Men här finns också ett förläggande av ansvaret för "liv" och "död" bortom landsbygden. Ofta konstruerades politikerna/politiken som huvudsakliga aktörer i detta drama på liv och död.

RURAL MORAL:

FÖRNÄRMADE PROFETIOR SOM BROMSKLOSS OCH BRÄNSLE⁴

När Alun Howkins skriver om *The death of rural England* (2003) lyfter han fram ett flertal processer och händelser som han menar tillsammans underminerat engelsk landsbygd. Bland annat nämner han utbrotten av BSE och mul- och klövsjuka som avgörande för den landsbygdsdöd han talar om.⁵ I materialets utsagor om norrländsk landsbygd förekommer också enstaka händelser som tillskrivs stor betydelse. Men till skillnad från de dramatiska sjukdomsutbrott som Howkins skriver om

skiljer sig dessa händelser i den meningen att de *inte* är till synes "oförutsägbara". Man konstaterar att affärer läggs ned, att skolor stängs. Det är konstateranden, ibland uppgivna, ibland ilska. Ofta led-sagade av ett slags sorgsenhet inför tillståndet. Men de händelser som informanterna refererar beskrivs ofta som effekter av mer övergripande tendenser och processer som exempelvis centralisering, nedmontering av välfärdsstaten, utflyttning från glesbygder och så vidare. Ibland beskrivs de mer konkret som politiska beslut. Beslutet att lägga ned sjukstugor och dra in ambulanser 2011 var ett exempel på detta och som kunde beskrivas som "nå-dastöten" för de bygder som berördes. Det skämtades också friskt om "ättestupor" som politikernas förslag på äldreomsorg i inlandet. Dessa beslut presenterades dock som "förväntade". Det ingick i förståelsen av den samtida politiken att den kunde ta den typen av beslut.

Det finns i talet om landsbygdsdöden en underliggande *moralisk indignation* som har med detta att göra. Informanterna identifierar en maktimpregnerad logik som gör skillnad mellan centrum och periferi och som uppfattas som inte bara skev, utan orättmätig. Möjligheten att känna sig orättmätigt behandlad bygger i sin tur på en fantasi om rättvisa. Det är mot bakgrund av denna fantasi som indignationen över orättvisor möjliggörs. Det är mot fantasin om rättvisa som motfantasin föds om att "centrum" suger ut Norrland och tar dess naturtillgångar. "De tar från oss" lyder logiken. Denna "theft of enjoyment" bidrar till mycket av den ilska som ibland kom till uttryck när upplevda orättvisor nämndes; känslan av att vara berövad.⁶

I centrum står på sätt och vis frågan om medborgarskap. Det är som svenska med-

borgare man kräver rättigheter och uteblivet av dessa rättigheter leder till känslor av att bli berövad medborgarskap, att inte räknas. Teoretiskt borde sådana känslor, sprungna ur den dislokatoriska erfarenheten av att känna sig undantagna kunna leda till nya identifikationer, kanske med den lokala platsen och gemenskapen. Man skulle kunna tänka sig ett formerande av en mer enhetlig landsbygdsidentitet. Kanske är det också just en sådan rörelse som kan anas i de "uppror" som de senaste åren etablerats i norrländska bygder: Doroteaupproret, Åseleupproret, Norrlandsupproret, Lapplandsupproret, för att bara nämna några.

Skapandet av antagonismer mellan landsbygd och Andra (städer, Stockholm, regeringen, medierna...) förekommer flitigt i materialet, och återkommande ifrågasätts det moraliska agerandet hos dessa Andra. Men emellanåt konstituerar försvaret av landsbygden en antagonism i sig själv – människor har helt enkelt olika synpunkter på hur man bäst får landsbygden att leva och vilka värden som är värda att försvara och vilka som måste ses som nödvändiga offer.

En sådan konflikt uppstår exempelvis när gruvetablering debatteras. Men den dyker ibland också upp i diskussioner om små byskolors vara eller inte vara. Detta hindrar dock inte att det är den anklagelse som dödsmetaforen sätter fingret på – att någon eller något hotar att "ta livet av oss" – som (tillfälligt) tycks stabilisera sådana olikheter och länka skilda positioner och identiteter samman.⁷

BRÅDSKANS DISKURS?

Artikulationer mellan tecken påverkar alla de ingående delarna (Laclau &

Mouffe 1985:105). Teoretiskt sett får man alltså tänka sig att materialets artikulationer gör något med innebörderna av både "död" och "landsbygd".

När "döden" används som metafor just för processer på norrländsk landsbygd blir det tydligt att döden huvudsakligen återskapas som ett oundvikligt och irreversibelt slut på något – det är en mycket övergripande, men dominerande, förståelse av död som reproduceras. Dock återfanns ibland villkor för denna död ("Landsbygden dör, om inte..."). Villkoren utmanade emellertid inte användandet av ordet död som sådant – död innebar fortfarande ett irreversibelt slut.

Men vad gör artikulationen med berättelserna om landsbygden? Landsbygden framtonar som en plats i underläge, beroende av andra för sin existens. Borta är annars vanliga representationer av landsbygden som symbol för det idylliska, för

rekreation, turism och naturnära livsstilar (jfr Woods 2011). I all sin vardaglighet – döden är ju en väldigt vanligt förekommande metafor i allmänhet – slår döden i materialet an en *brådskans* och *allvarets diskurs* (jfr West 2013). Man måste agera innan landsbygden dör! Sådana diskurser har annars teoretiserats särskilt för hur de tycks möjliggöra för politiker (och andra) att hantera politiska frågor som vore de rent administrativa och helt nödvändiga åtgärder (Boltanski 2010; Lundgren & Ljuslinder 2011). Denna brådskans diskurs gör det möjligt att argumentera för *handling utan diskussion* på ett sätt som avpolitiserar handlingarna. Handlingarna är fortfarande en viktig del av "det politiska", men presenteras som om de inte tillhörde "politiken" (jfr Mouffe 2008).⁸

I intervjuerna förekommer döden som metafor i tal om svåra saker – om rädslor,

Mycket skrevs om landsbygdens död i kölvattnet efter Kristina Mattssons bok Landet utanför (2010). Här syns ett kollage av bilder som illustrerade texter som behandlade bokens innehåll.

farhågor, ilska, skuld. Landsbygdsdöden pendlar mellan att vara ett beklagligt men krasst konstaterande och att ses som orättmätig, nästan som en skymf. Inställningen förstärker hos vissa informanter känslan av att vara missförstådd och oviktig. För andra manar den till handling – alltifrån lokala proaktiva engagemang till explicita uppror och protester. Användandet av döden som metafor i berättelser om norrländsk landsbygd skapar en tydlig hotbild. Om metaforen används inom en brådskans diskurs finns det all anledning att förvänta sig försök till initiativ för förändring. Hur sådana initiativ i sig hantear politiska diskussioner och demokrati återstår att se.

Noter

- ¹ Det har kommenterats hur sådana negativt laddade beskrivningar ofta osynliggör äldre som människor. En åldrande befolkning ses – som också antyds i det andra citatet – som ett tecken på att bygden dör (jfr Chalmers & Joseph 2006).
- ² Hela Sverige ska leva är en organisation med anslag från regeringen och näringsdepartementet med målet att skapa hållbara lokalsamhällen. Vad gäller användningen av "leva" i organisationens namn kan man konstatera att namnet låter mer positivt än "Ingen del av Sverige ska dö", och att det säklart är en viktig aspekt när namn väljs! Inte desto mindre synliggörs hur liv/död är starkt laddade ord, där död ofta, men inte alltid, får stå för något önskat (Carpentier & Van Brussels 2012).
- ³ Kontot @nteberg tycks vara borttaget i skrivande stund, men inlägget var daterat 121229 och laddades ned 121230.
- ⁴ "Rural moral" är namnet på ett ännu ofinansierat forskningsprojekt som bedrivs av forskare vid Umeå universitet.
- ⁵ Han gör dock inte så mycket av sitt eget metafor-språk. Död står opproblematiserat för förändring med betoning på vissa praktikers (viss djurhållning t.ex.) nedgång.
- ⁶ Denna fantasi om rättvisa fick vatten på sin kvarn av bl.a. indragningen av ambulanser och vårdplat-

ser i Västerbotten 2011. I protesterna ställdes indragningen mot Hälso- och sjukvårdslagens (SFS 1982:763) mål i 2§ om en vård på lika villkor för hela befolkningen.

- ⁷ Jag menar alltså inte att dödsmetaforen skulle vara själva den tomma signifikant under vilka människor enas, men att användandet av metaforen sker i sammanhang och om processer som ofta (men inte alltid) upplevs vara känslomässigt starka.
- ⁸ Jag skiljer här, i enlighet med Mouffe (2008:18), mellan å ena sidan "det politiska" som en ontologisk dimension där alla praktiker ses som produktiva och å andra sidan "politiken" som det sätt exempelvis partipolitiken skapar ordning och organiserar samlevnad.

REFERENSER

- Boltanski, Luc, 2010. *On Critique: A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Polity Press.
- Cairncross, Frances, 1997. *The Death of Distance*. Boston: Harvard Business School press.
- Carpentier, Nico & Van Brussel, Leen, 2012. "On the contingency of death: A discourse-theoretical perspective on the construction of death", in *Critical Discourse Studies*, 9(2), 99–115.
- Chalmers, A.I. (Lex) & Joseph, Alun E., 2006. "Rural change and the production of otherness: The elderly in New Zealand", in Cloke, Paul; Marsden, Terry & Mooney, Patrick (eds.), *The Handbook of Rural Studies*. London: Sage.
- Glynos, Jason & Howarth, David, 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. New York: Routledge.
- Howkins, Alun, 2003. *The Death of Rural England: A Social History of the Countryside Since 1900*. London & New York: Routledge.
- Jacobs, Jane, 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York.
- Kövecses, Zoltán, 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 1985. *Hege-mony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London & New York: Verso.
- Lakoff, George & Kövecses, Zoltán, 1987. "The cognitive model of anger inherent in American English", in Holland, Dorothy & Quinn, Naomi (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lundgren, Anna Sofia & Ljuslinder, Karin, 2011. "‘The baby-boom is over and the ageing shock awaits’: Populist media imagery in news-press representations of population ageing", in *International Journal of Ageing and Later Life*, 6(2), 39–71.
- Luper, Steven, 2009. *The Philosophy of Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGreevy, Patrick, 1992. "Reading the texts of Niagara Falls: The metaphor of death", in Barnes, Trevor J. & Duncan, James S. (eds.), *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. London & New York: Routledge.
- Mouffe, Chantal, 2008. *Om det politiska*. Hägersten: Tankekraft.
- Nordebo, Ola, 2009. "Byskolorna är landsbygdens bästa hopp", i *Västerbottens-Kuriren* 5 september.
- Ristilampi, Per-Markku, 1994. *Rosengård och den svarta poesin*. Stockholm: Symposion.
- SFS 1982:763. *Hälso- och sjukvårdslagen*. Stockholm: Riksdagen.
- Svensson, Julia, 2012. "Städer och arkitektur är också bra samhällsspeglar", i *Dagens Nyheter*, 4 februari.
- West, Karen, 2013. "The grip of personalisation in adult social care: Between managerial domination and fantasy", in *Critical Social Policy* (kommande).
- Woods, Michael, 2011. *Rural*. London: Routledge.

SUMMARY

Rural Death (Landsbygdsdöden)

What do people mean when they say that rural Sweden is dying? This article scrutinizes what happens when Swedish Norrlandic 'rurality' is articulated with 'death'. Working from a perspective of discourse theory, statements of the death of rural areas can be said to comprise both unproblematised notions of the end of an era and politicized notions of the unfairness of the situation, which in turn may strengthen rural identifications.

Keywords: rurality, death, discourse theory, metaphor, discourse of urgency

*Anna Sofia Lundgren, Professor, Ethnology,
Department of Culture and Media Studies, Umeå
University, Umeå, Sweden.*